

Filozofska diskusija v tibetanski akademiji

LENART ŠKOF

POVZETEK

Prispevek obravnava dialektično diskusijo, kakršno gojijo v tibetanskih samostanskih šolah. Podani so osnovni podatki o zgodovini filozofske logike s področja severnega budizma, osnove logičnega instrumentarija ter pravila diskusij in primer diskusije.

V nadaljevanju sledi razmislek o in-formalni logiki ter o pojmu diskusije kot filozofske kulture.

ABSTRACT

PHILOSOPHICAL DEBATE IN THE TIBETAN ACADEMY

The article deals with dialectical debate cultivated in the Tibetan monastic schools. Basic data on history of philosophic logic from the region of northern Buddhism, the elements of logic instrumentality and the rules of debate as well as an example of debate, are presented.

In addition, there is a reflection on in-formal logic and on idea of debate as a philosophic culture.

Prispevek skuša podati pojem **izvirne tibetanske dialektike**. V budizmu je diskusija pomembno sredstvo pri spoznavanju novih resnic - s področja epistemologije, ontologije in logike. Veliko filozofskih tekstov hinduizma in budizma vsebuje zapise diskusij, ki so se v smislu izvirne dialektike ukvarjale z različnimi filozofskimi problemi.

V splošnem je analiza usmerjena k filozofski diskusiji, kakršna živi še danes v nekaterih tibetanskih samostanskih šolah. Podani so oris logičnega instrumentarija budizma, nekatera osnovna pravila diskusij in primer diskusije. V sklepnemu delu so obravnavana nekatera vprašanja logike, ki ni formalna in ki mora v skladu s tem vsebovati določene prvine, ki jih lahko imenujemo filozofska kultura. Prispevek se večkrat nanaša na celotno tradicijo dialektike v severnem budizmu, saj so področja Tibeta in Mongolije dialektiko spoznala v 12. stoletju (Tibet - iz Indije) oziroma v 13. stoletju (Mongolija - iz Tibeta).

Dialektična tradicija se je v Tibetu ohranila do današnjih dni. Živi v nekaterih samostanskih šolah, kjer dialektiko gojijo mojstri, ki učijo študente razmišljati in filozofirati na način dialoga. Da današnja tibetanska dialektika pomeni resničen vpogled v indijsko tradicijo dialoga, nam potrjuje dejstvo, da je ostala šola dialektike takorekoč nespremenjena od Phyva-pa Chos-kyi Seng-ge-ja dalje (1109-1169), ko je bila dis-

kusija tudi prinešena v Tibet. Dharmakirti, največji indijski budistični logik (7. stoletje), je zapisal pravila diskusij, ki so se odvijale v šestih stoletjih (od približno 1. stoletja naprej) pred njim. Tibetanska logika je pomembna predvsem zaradi tibetanskih prevodov Dharmakirtijevih logičnih tekstov, ki so se, z izjemo dela Nyaya - bindu, v izvirniku izgubili. Dharmakirti je napisal sedem logičnih razprav, ki so postale osnova budistične logike v Tibetu. Pred orisom njegovega dela, kakor se kaže v pravilih in načinih diskutiranja, še nekaj zgodovinskih podatkov o razvoju indijske logike.

Osnovna razprava nyaya šole, avtor razprave je Gautama, vsebuje pravila in nasvete za vodenje diskusij. Etičnost, tehnika, logične zmote, primeri, v katerih je diskusija končana - so glavni poudarki njegovih razprav o diskusijah. Zelo verjetno je, da so podobni sistemi obstajali tudi v budistični Hinayani, o čemer pričajo v nekaterih spisih zapisane diskusije, katere vsebujejo veliko dialektičnih pojmov in tehnik. Nagarjuna (250-320) je bil naslednji pomembni logik - budistične smeri, po njegovem delovanju in vplivih pa se osnovna oblika indijskih logik ni več veliko spremenjala. Kot bomo videli, za to tudi ni bilo pravih potreb. Dignaga in Dharmakirti sta zadnji dve veliki imeni v razvoju indijske logike. Dignagov sistem je v osnovah in izhodiščnih točkah podoben nyaya sistemu, tako da gre verjetno za vplive, ki jih je imela hinduistična logika na Dignago. Njegov sistem je bil osnova, iz katere je zgradil Dharmakirti sedem razprav: "Pramana-Vartika", prva razprava in hkrati glavni del vsebuje ogrodje celotnega dela ("telo"). Ostalih šest razprav tvori nekakšne "ude" le tega. "Pramana-Vartika" je sestavljena iz štirih poglavij, v katerih avtor obravnava sklepanje, veljavnost spoznanja, čutno zaznavanje in silogizem. Od ostalih razprav velja omeniti "Pramana-Viniškaya" in "Nyaya-Bindu", ki se v prej omenjenih področjih navezuje na glavno delo. Izjemno pomembno delo pri študiju dialektičnih diskusij v Tibetu je tudi tekst tibetanskega filozofa (in logika) Sakya Pandite "Entrance for the Wise" (v angl. prevodu).

Po teh uvodnih stavkih si bomo ogledali potek in značilnosti izvorne tibetanske dialektike.

Diskusije potekajo pred in po predavanjih, njihov smisel pa razberemo iz besed enega od diplomantov "Tibetan Institute of Buddhist Dialectics": "...diskusije so kot reka, ki teče in teče..." (Lieberman 1991: 38). Diskusija se začne z nastopom dveh udeležencev - "branilca" in "izzivalca". Izzivalec zastavi prvo vprašanje s simboličnim tleskom z rokami pred branilčevim nosom. Branilec sedi, izzivalec stoji. Po tej uvodni postavitvi se diskusija lahko začne...

Preden pa si predložimo primer diskusije, je treba podati osnovna vprašanja glede odnosa med logiko in meditacijo ter najpomembnejše elemente logičnega instrumentarja in kritičnega mišljenja, ki so potrebni za potek vsake diskusije.

Vprašanje, ki se zastavlja ob obravnavanju budistične logike, je v odnosu med logiko in meditacijo, prakso. Vsi budistični teksti so sestavljeni iz treh delov: stika z doktrino, razmisleka o njenem pomenu in meditacije (Perdue: 1976, 4). Ob tem seveda ne moremo reči, da se vse filozofske šole strinjajo s takšno razdelitvijo. Toda, razlike med šolami so pogosto v njihovi metodi, medtem ko je cilj skupen vsem (Lieberman: 1992, 45).

Zato bomo vseeno sledili prvotni zamisli o treh prvinah budističnih tekstov, pri čemer druga kategorija ne bo nujno pomenila logične analize.

Perdue (1976) zagovarja misel, da je debata vključena v vse tri prvine - kot tekst, podan prek diskusije, potem kot tekst, obravnavan v njej, in nazadnje tudi kot del "analitične meditacije", ki je v diskusiji posameznika s samim seboj. Seveda pa gre pri diskusiji predvsem za drugi element. Tega se bomo tudi držali, medtem ko se v

izredno težavno vprašanje o razmejitvi in sami meji med logiko in meditacijo ne bomo spuščali.

Budistične šole svoj cilj dosegajo prek modrosti, znanja, ki se naslanja na tekste in učitelje, le-to pa mora biti vseskozi podkrepljeno in vzdrževano z meditacijo. Na ta način je mogoče razumeti cilj diskusije, kakor ga razlaga Dalai Lama - najbolje je, da doseže budist oboje - učenost in praktično izpolnitev, v nasprotnem primeru pa naj daje prednost meditaciji, saj z njo izpolni vsako vsebino, ki je prisotna v zavesti (Perdue: 1976, 7).

V začetku učenja dialektične diskusije so učenci podvrženi osnovnim vajam filozofskega razmišljanja. Glavni poudarki so na natančnosti odgovorov in hitrosti razmišljanja:

npr. - "je kategorija kategorija? da, ker..."

"ali ne-kategorija ni kategorija? ne, ker..."

Takšne začetne vaje so zelo abstraktne (in zato težavne), so pa pomembne zaradi pridobivanja osnovnega znanja (nas zanima posebej vidik diskutiranja). Diskusija ima tri pomembne elemente:

- mentalni element (hitrost in natančnost misli),
- vokalni element (artikuliranost, ne-obsurnost glasu in govora),
- fizični element (tlesk z rokami, telesne geste, obnašanje).

Primarni tekst za učenje dialektičnih veščin je Dharmakirtijev tekst "Pramana - Vartika", ki je izvleček Dignagovih tekstov o veljavnem sklepanju. Tibetanska logika je dvo-vrednostna, kar v praksi pomeni, da na vsako dano propozicijo oziroma vprašanje branilec odgovori z 'da' ali 'ne'. Sistem sklepanja ima naslednje stopnje:

- 1.) izzivalec postavi na dan določen problem, neko izvirno filozofsko stališče;
- 2.) branilec se s tem strinja ali ne strinja (gre seveda za formulacijo problema);
- 3.) izzivalec potrdi svoje izvirno stališče;
- 4.) branilec ima na izbiro štiri možnosti - sprejme problem in začne diskusijo; argumentira, da še ni dosežen sporazum glede teme; trdi, da v trditvah, izrečenih v sklopu postavitve problema oziroma stališča, ni logičnega sledenja; zahteva nadaljnja pojasnila ("zakaj?").

Na tak način se diskusija začne, pomembno je, da sodeluje še tretji udeleženec, tj. sodnik, ki diskusijo nadzira in v trenutku odločilnega dokaza tudi razglasi avditoriju zmagovalca. Priča je lahko tudi avditorij, ki ima drugače pomembno vlogo - zapis diskusije. Namen diskusije ni zмести in premagati "nasprotnika", temveč, da skušamo s svojimi argumenti branilca prepričati in mu tudi dokazati, da se moti. Kateri so logični postopki, ki jih uporabljajo v diskusijah?

Osnovni formi sklepanja sta silogizem in logična posledica (prasanga, consequence). (Povzeto po Perdue: 1976, 11- 26). Silogizem je podlaga Dharmakirtijeve logike, ki je osnova budistične logike:

1. premisa: "Karkoli je posledica, je nujno 'nestalen pojav'." (tj. 'impermanenten pojav')
2. premisa: "Zvok je posledica."
- sklep: "Zvok je 'nestalen pojav'."

Premisi bi lahko zapisali tudi v univerzalno-afirmativni obliki, toda omeniti je treba, da je v budistični logiki pomen subjekta, v tem primeru zvoka, drugačen kot v evropski tradiciji, saj zvok kot subjekt ni niti "ves zvok" niti "en zvok". Referent subjekta je splošnost zvoka, to pomeni - vsak, ves in vsi zvoki. Silogizem je seveda v tesni zvezi z epistemologijo, ki temelji na pglavitnem zakonu vzroka in posledice. Brez osnovnega smisla te povezave ni mogoča budistična logika. Sestavine silogizma

so torej naslednje: subjekt (zvok), predikat ('nestalen pojav'), razlog (posledica), prisotnost razloga v subjektu (da je zvok posledica), pozitivno sledenje (karkoli je razlog je nujno "ta" predikat), nasprotno sledenje (negacija prejšnjega) in sklep. Sodba sledenja ustreza zgornji premisi, prisotnost razloga v subjektu spodnji.

Druga logična oblika je, kot že rečeno, posledica. Tako kot silogizem, je sestavljena iz subjekta, predikata in razloga, vendar se od njega razlikuje po tem, da je samo sredstvo, s katerim pokažemo absurdnost določenega nasprotnikovega sklepa v diskusiji, glede na njen tok (*reductio ad absurdum*!). Posledica je veljavna, četudi ni "resnična".

Osnovno pravilo Dharmakirtijeve logike pravi, da je treba začeti diskusijo z argumentom, ki "eksistira v subjektu", kar v budistični logiki pomeni, da argument spoznavamo:

- neposredno - s petimi čuti: oči, uho, nos, jezik, telo (npr. nekdo vidi ogenj in sklepa - "Na gori je ogenj") - tj. s petimi vrstami čutne zavesti; druga možnost je spoznanje prek intelekta, ne-čutne zavesti, ki je obenem šesta vrsta zavesti;
- posredno, primer je silogizem *nyaya* - objekt je čutom skrit;
- iz zapisanih virov.

Oglejmo si silogizem *nyaya*:

1. hipoteza : "Na gori je ogenj."
2. razlog : "Zato, ker se vidi dim."
3. obči odnos + primer: "Kjer se vidi dim, tam je tudi ogenj, kot na primer v kuhinji."
4. aplikacija: "Tako je na tej gori."
5. sklep : "Torej, na tej gori je ogenj." (silogizem je povzet po Uršič 1987: 207)

Silogizem, sestavljen s pomočjo posrednega zaznavanja je mogoč edino prek določenega znanja, v tem primeru o tem, da prisotnost dima pomeni prisotnost ognja.

Diskusija se v splošnem lahko začne, ko izpolnjuje pogoje osnovnega logičnega instrumentarija - silogizma s svojimi sestavnimi elementi, logične posledice in treh vrst spoznanja argumenta, ki nastopa v diskusiji.

Argument mora biti neprotisloven, zanesljiv in jasen. Zelo pomembno je, da se ne mešajo med seboj pogledi različnih filozofskih šol, izogibati se je treba nerelevantnim temam, postavljanju več vprašanj v trenutku, ko je diskutant na vrsti, ter uporabljati je treba samo en veljaven sklep. Navodila dobimo tudi glede obnašanja - elegantno vedenje, jasen in pomensko konsistenten govor, celo vesel obraz so osnovna priporočila, ki naj bi pripomogla k uspešnemu poteku dialoga. Velik poudarek je torej tudi na morali dialoga, saj ni dovoljeno žaliti, poniževati nasprotnika. Cilj diskusije naj ne bi bila zgolj in samo zmaga, temveč stremljenje k resnici, argumentom, ki bi nasprotniku dokazali, da se moti. Do sedaj je bil opisan predvsem ideal diskusije, seveda pa to ni ovira za nemoteno diskutiranje. Namreč, v prvi vrsti ne gre za to, da se pravila ne bi smela v določenih primerih prilagajati in celo spreminjati. Če spremembe zadostijo poteku diskusije, so takoj "sprejete" in postanejo del dialoga. Vse skupaj je le način izgradnje strukture - "doing form" vse, kar sledi na podlagi forme imenujemo "doing inquiry" (izraza sta povzeta po K. Libermanu).

Po obravnavi temeljnih elementov diskusije, si lahko ogledamo kratek primer dialektične diskusije:

Izzivalec: "Nerojen plod v materinem telesu ni človek."

Branilec: "Sprejemem."

I.: "Če ubiješ tega nerojenega otroka, sledi, da nisi omadeževan z elementarnim grehom uboja človeškega bitja."

B.: "Sprejemem."

I.: "Če ubiješ nerojenega otroka, sledi, da si omadeževan z elementarnim grehom

uboja človeškega bitja, zato ker piše v spisih moralne discipline, da 'nekdo je omadeževan z elementarnim grehom uboja človeškega bitja, če ubije embrio'."

B. : "Sprejemem, da piše tako."

I. : "Če je tako, potem je bitje v materinem trebuhu človek."

B. : "Kje je razlog za to ?"

I. : "Zato, ker je tisti, ki ubije človeka omadeževan z ..."

B. : "Tukaj ni logičnega sledenja."

I. : "Sklep sledi, ker je človek subjekt v stavku, ko je zapisano embrio."

B. : "Sprejemem."

I. : "Končano !" (Tshar !) Funkcija diskusije se pokaže že v prvem branilčevem stavku, ko le-ta lahko sprejme očitno napačne trditve, ki jih postavi izzivalec. V zgornjem primeru to mogoče ni tako očitno, boljši primer je diskusija, ki jo najdemo v Perdue (1976, 36):

Izzivalec: "Karkoli je barva, je nujno rdeče."

Branilec: "Sprejemem."

itd.

Na tak način je jasna naloga izzivalca - prek svojega filozofskega (in seveda logičnega) znanja mora branilcu dokazati, da je sprejel nemogočo trditve. Pri tem se v poteku diskusije razjasnijo osnovni pojmi, ki so za dokaz potrebni (v tem primeru kaj je barva, kaj je rdeče, belo, itd.) in konec diskusije nastopi v tistem trenutku, ko branilec na noben način ne more več posegati v diskusijo s svojim začetnim nasprotovanjem in variacijami le- tega. Na ta način bi lahko rekli, da predstavlja posamezna diskusija zaključeno celoto obravnavanja določene teme. Samo tako je mogoče postaviti trden dokaz. Seveda pa so mogoče različne poti do iskanega dokaza. Zaključek diskusije z besedo "Tshar!" obenem pomeni začudenje izzivalca nad branilčevimi trditvami, saj je jasno, da je v poteku dialoga zagovarjal (oziroma moral priznati) popolnoma nasprotni in kontradiktorni trditvi.

Med diskusijo se večkrat zgodi, da poskuša eden od diskutantov spodkopati samozavest drugega z napovedjo zmage, ki pa seveda ni vedno zanesljiva. To je dovoljeno, priča oz. sodnik v primerih zlorab diskusijo prekine. Takšne možnosti (napovedi zmage) imajo pomen predvsem v tem, da prisilijo nasprotnika, da se, kolikor je to mogoče, zbere in postavlja samo nesporne in konsistentne argumente, predpogoj za takšno argumentiranje pa je seveda odlično poznavanje tekstov.

RAZVOJ LOGIKE BREZ SISTEMA IN DISKUSIJA KOT FILOZOFSKA KULTURA

Dejstvo, ki narekuje naše vprašanje po logiki, ki se je razvila brez ograjenja sistema ali bolje rečeno, v svoji izvorni dialektični obliki, je tibetanska posebnost v primerjavi z evropskimi logikami dvajsetega stoletja, saj vemo, da je šla evropska logika v svojem razvoju v formalizacijo logičnega sistema. Ogrodje logike tvori v evropskih logikah dvajsetega stoletja prav nastanek formalnih sistemov, česar v tibetanski logiki (seveda vse do danes) ni. Tibetanska logika je utemeljena v razpravah indijskih filozofskih klasikov, ki pa še vedno predstavljajo (s spremembami, o katerih smo že govorili) jedro tibetanske logike. Naš namen je v poskusu izpostavitve tistih značilnosti takšne "in-formalne logike", ki so po našem mnenju pomembne za razumevanje izvirne dialektike kot logike diskusij.

Pri obravnavi diskusije in pravil le-te, smo videli, da tvori osnovo vsakega dialoga "**etični konsenz**" - tako bomo namreč poimenovali vse tisto, kar je po našem

mnenju s strani izvajalca bistveno za potek dialoga. Kaj "etični konsenz" je, bomo poskušali ponazoriti z naslednjo shemo, oziroma odnosom:

etični konsenz - tok diskusije
(priprava na dialog in cilj dialoga)
(dialog sam)

Z zgornjo razliko smo hoteli pokazati velik pomen, ki ga pripisujemo sintagmi "etični konsenz". Pomeni natanko to, da mora diskutant sam s seboj, pred potekom dialoga (in seveda to ohraniti tudi med potekom dialoga), da mora torej diskutant doseči enotnost s samim seboj, "konsistentnost", s katero se bo podal na iskanje resnice, na dialogični potek "misli, izraženih v jeziku". To ni nič drugega kot namen diskusije, vsebovan v mišljenju, predpostavka, brez katere diskusija ni diskusija, ampak zgolj ena od zmešnjav. Glavna sestavina etičnega konsenza (poleg konsistentnosti) je **odgovornost**, ki je vsebovana tudi v pravilih in namenih, ki smo jih v tibetanski dialektični formi spoznali. Prek odgovornosti kot etične predpostavke in v poteku dialoga njegovega imanentnega elementa je razumljiv položaj diskusije nasproti kritikam, ki so jih o tibetanski dialektiki izrekli nekateri (predvsem evrocentrični!) filozofi (Lieberman 1992: 43). Namreč, glavni očitke proti takšni logiki je bil, da je "sterilni sholasticizem". Kritike vsebujejo ugovore glede resničnega poznavanja tekstov, ki da je zaradi nenehnega memoriranja vprašljivo (Smith), nadalje neoriginalnost (Tillemans), okostenelost itd. K takšnim ugovorom lahko povemo le to, da gre pri vajah diskutiranja za veliko več kot zgolj nekakšne bralne vaje v urjenju diskutiranja ter da brez globljega poznavanja originalnih tekstov in temeljnih pojmov budistične filozofije nikakor niso mogoče diskusije, v pomenu, ki smo ga predstavili. Najpomembnejše dejstvo, ki (po našem mnenju) odgovarja takšnim in podobnim ugovorom, je v odgovornosti, ki smo jo poskušali razumeti v okviru etičnega konsenza oziroma ki konsenz šele vzpostavlja kot etičen. Odgovornost kot etičnost diskusije (kot celote) je odgovornost do samega sebe, do drugega diskutanta, avditorija kot priče in poslušalca diskusije in v sklopu vsega naštetega - predvsem do **resnice**! Skozi takšno optiko bi morali biti ugovori tibetanski dialektiki precej bolj tehtni.

Mislim, da smo že z izpostavitvijo etičnosti diskusije povedali tisto, kar nedvomno tibetanski logiki, kot logiki dialektičnih diskusij, daje izrazito avtonomnost nasproti evropski logiki dvajsetega stoletja. Logične razprave, logični problemi v takšni formi ne zapadejo apriornemu bremenu aksiomatike, ampak kot je bilo že omenjeno - diskusija teče naprej in naprej, z vsemi logičnimi predpostavkami kot implicitnimi elementi. Takšne možnosti filozofiranja pa pomenijo neomejen prostor logičnega raziskovanja, logičnega pogovora, ki metaforično - ne pomeni le ene izmed logičnih zgradb (med ostalimi ...), temveč se bolj nagiba k nekakšni "univerzalni" zgradbi logičnega prostora (z univerzalno zgradbo mislim predvsem na razprtost dialektike, ki nas privede v notranjost vsakega teksta in ki pušča odprte možnosti interpretacij).

Z izpostavitvijo etičnosti diskusije smo se približali morda najpomembnejši opredelitvi diskusije. Na podlagi tibetanske diskusije bomo tvegali sklep, da velja takšna zastavitev na celotnem področju severnega budizma (začetki v Indiji, prenos v Tibet v 12. stoletju, in prek Sakya Pandite, velikega tibetanskega logika v 13. stoletju, tudi prenos v Mongolijo). Opredelitev, ki je verjetno bistvena za razumevanje diskusije kot celote, je pojem **filozofske kulture**. Uporabljata ga tako Lieberman (1992) kot Perdue (1976), z izpostavitvijo vprašanja o in-formalnemu značaju logike in o etičnosti smo se mu približali tudi sami. Jasno je, da pojem, kot je filozofska kultura, močno presega logiko kot skupek prvin in diskusijo kot analizo določenega teksta, saj

vnaša v diskusijo nove razsežnosti.

Element, s katerim je treba pri tem začeti, je prav gotovo sam nastanek diskusij, ki pomeni druženje ljudi v forumih z namenom, da bi dva ali več diskutantov prišlo do razlage teksta. Takšna oblika ostaja osnova tibetanske diskusije vse do danes. Po besedah Daniela Perdua (1976, 30), so diskusije nekakšne drame, uprizorjene za igralce in gledalce. V tej povezanosti akterjev z občinstvom smo že izpostavili trenutek, ko občinstvo poseže v potek diskusije, to se zgodi v primerih, ko zaideta izvajalca v težave. Takšna pravica občinstva je razlog za popolno zbranost diskutanta.

Odgovornost, ki pomeni odnos do samega sebe, nasprotnika, občinstva in resnice (teksta), je središčni pojem, ki nas vodi k razumevanju diskusije kot filozofske kulture. Je element, ki v diskusiji vzpostavlja odnos med zgolj logično formo in vsem tistim, kar smo imenovali etični konsenz oziroma dejavnost diskutanta. Kajti zgolj sledenje logične forme v logiki, ki eksistira brez sistema, bi onemogočalo kakršenkoli vstop v diskusijo, začetek sploh. Diskutant je tako nosilec logičnih form, če gre seveda za diskusijo. Zato je v prvi vrsti pomemben človeški dejavnik.

Elementi kot so mentalni, vokalni, fizični, so samo vsebina etičnega konsenza in pogoji, ki diskusijo iz logične tekme povzdignejo v filozofsko kulturo, ki pomeni povezanost diskutanta s tekstom in prek teksta z nasprotnikom ter občinstvom. Če smo zgoraj razliko med evropsko logiko sistemov in budistično in-formalno logiko videli v metafori univerzalne zgradbe logike (v budizmu), lahko vsebino te metafore še enkrat ponovimo. Pomeni namreč odprtost diskusije, ki zaradi svoje narave lahko poseže v skoraj vsa področja človeškega vedenja.

Skupnost vsega omenjenega je moč imenovati filozofska kultura. To je diskusija kot celota, ki ni udeležencu diskusije nekaj zunanjega, temveč jo mora diskutant imeti v sebi, in se je preko predpostavk - etičnosti in odgovornosti, tudi zavedati.

Tibetanska izvorna dialektika ponuja v svoji obliki diskusij vpogled v budistično filozofijo, kakor jo gojijo v samostanskih šolah in je še danes eden najpomembnejših elementov pri spoznavanju filozofskih tekstov.

LITERATURA

- Geshe Lobsang Tharchin, 1979, *The Logic and Debate Tradition in India, Tibet and Mongolia*, Rashi Gempil Ling, Howell.
- Harvey, Peter, 1992, *Buddhism*, Cambridge UP, Cambridge.
- Liberman, Kenneth, 1992, *Philosophical Debate in the Tibetan Academy*, *The Tibet Journal*, Vol. XVII, No. 1., New Delhi.
- Perdue, Daniel, 1976, *Debate in Tibetan Buddhist Academy*, LTWA, Dharmasala.
- Stcherbatsky, Theodor, 1962, *Buddhist Logic*, Dover Publications, Vol. 1, New York.
- 1974, *The Central Conception of Buddhism and the Meaning of the Word "Dharma"*, Motilal Banarsidass, Delhi.
- Uršič, Marko, 1987, *Matrice Logosa*, DZS, Ljubljana, pogl. 10.
- Vidyabhusana, S. Chandra, 1978, *A History of Indian Logic*, Motilal Banarsidass, Delhi.